

РОЗДІЛ 7

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'373.7=111=161.2(043.5)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.38>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ СТАНУ З КОМПОНЕНТОМ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

PROCEDURAL IDIOMS OF STATE WITH THE COMPONENT DENOTING INORGANIC MATTER IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Запухляк І.М.,

orcid.org/0000-0001-6998-7788

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії і практики перекладу

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей процесуальних фразеологізмів стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. Матеріалом дослідження слугують 328 фразеологізмів англійської мови та 304 фразеологічних одиниць української мови, що мають у складі компонент на позначення неживої природи, дібрані методом суцільної вибірки з сучасних фразеологічних словників. Під час аналізу було використано такі методи як метод суцільної вибірки, методи аналізу та синтезу, описовий метод та також зіставний метод. Виділено і описано семантичні групи процесуальних фразеологізмів стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. З'ясовано, що переважна більшість семантичних груп є ізоморфними, лише одна семантична група англійської мови не представлена фразеологізмами української мови, які мають у складі компонент на позначення неживої природи. У результаті аналізу виявлено, що найчисленнішою семантичною групою процесуальних фразеологізмів стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах є група на позначення характеристики об'єкта, що може пояснюватися потребою носіїв мови точно та виразно описувати предмети, явища та події. Значна кількість аналізованих фразеологічних одиниць можуть бути використані для характеристики людини, що вчергове підкреслює антропоцентризм вживання фразеологізмів. Фразеологічні одиниці на позначення психо-емоційного стану та на позначення буття (життя та смерті) кількісно значно переважають англійські аналізовані вислови, що можна було б пояснити значно більшою схильністю представників української лінгвоспільноти актуалізувати страждання та пригнічений стан.

Ключові слова: фразеологізм, процесуальний фразеологізм, дієслівний фразеологізм, семантична група, ізоморфний, аломорфний.

The article dwells upon the semantic features of the procedural idioms of state with the component denoting inorganic matter in the English and Ukrainian languages. The topicality of the article is stipulated by insufficient attention of the scientists to the contrastive researches of the procedural idioms of state in English and Ukrainian. The aim of the article is to define the semantic features of the procedural idioms of state with the component denoting inorganic matter. 328 English and 304 Ukrainian procedural idioms with the inorganic matter component are in the focus of the article. The research resorts to such research methods: a continuous sampling method, methods of analysis and synthesis, as well as a descriptive method.

The results of the analysis show the existence of both isomorphic and allomorphic semantic groups, but the majority of the semantic groups is represented in both analyzed languages. The most numerous semantic group among the procedural idioms of state with the component denoting inorganic matter in the English and Ukrainian languages denotes some characteristic features of an object, phenomenon or an activity. It may be explained by the necessity of the speakers to characterize the objects vividly and precisely to help the addressee to understand the situation or phenomenon. Different components denoting inorganic matter are used in English and Ukrainian to describe the same features of the person, that may be explained by differences in the world perception and by different ideas of the object properties of the speakers. The idioms describing emotional states and death are more numerous in the Ukrainian language, that may prove that Ukrainians tend to describe their negative emotions more.

The numerous idioms under analysis can be used to describe a person. It may illustrate the anthropocentric features of the idioms.

Key words: idiom, procedural idiom, verbal idiom, structural model, isomorphic, allomorphic.

Постановка проблеми. Наукові розвідки, які присвячені фразеологізмам як особливим одиницям мови досі займають чільне місце у сучасних

лінгвістичних дослідженнях. Це можна було б пояснити значною увагою дослідників до уявлень людей про навколишній світ та їх культурних осо-

бливостей, які актуалізуються у фразеологічних одиницях значною мірою. Проте семантичні особливості фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах все ще є малодослідженими.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі зіставні лінгвістичні розвідки вже були присвячені процесуальним фразеологізмам з певними компонентами, створюючи ґрунтовну методологічну базу для подальших досліджень. Наприклад, В. М. Бойко та Л. Б. Давиденко присвячують своє дослідження вивченню процесуальних фразеологізмів (далі ПФО) у творах Марії Матіос [1], І. М. Запужляк звертає увагу на семантичні особливості процесуальних фразеологізмів дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах [2], Д. Є. Ігнатенко досліджує дієслівні фразеологізми на позначення інтенсивності дії та стану [3], Т. В. Тарануха присвячує розвідку семантиці та структурі дієслівних фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах. [4], А. М. Троцюк досліджує структурно-семантичні особливості дієслівних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом "hand" [5]. До питання вивчення дієслів стану англійської мови зверталася, зокрема, Г. В. Дишлева [6].

Однак процесуальні фразеологізми стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах ще не були об'єктом окремої розвідки.

3. Мета статті – дослідити семантичні особливості процесуальних фразеологізмів стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є ПФО стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах.

Предмет розвідки – семантичні особливості ПФО стану з компонентом на позначення неживої природи в українській мові та в англійській мовах.

Матеріалом дослідження слугують 632 ПФО з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах, дібрані методом суцільної вибірки з сучасних фразеологічних словників (328 фразеологізмів англійської мови та 304 фразеологізми української мови).

4. Виклад основного матеріалу дослідження. Словник української мови дає таке визначення: «нежива природа – це: а) неорганічний світ; б) навчальний предмет, змістом якого є елементарні відомості про неорганічний світ» [7, т. 8, с. 7]. Відповідно «неорганічний – який

не належить до живої природи; у якому відсутні життєві процеси» [7, т. 5, с. 349], а «природа – органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини; буття, матерія [7, т. 8, с. 7].

Фразеологізми стану позначають певну процесуальну ознаку, за якої актнант не докладає зусиль задля досягнення певної мети, а пасивно взаємодіє з оточуючим світом. За твердженням Д. І. Ігнатенко фразеологізми стану актуалізують значення пасивності, неагетивності та статичності [3, с. 204]. Процесуальні фразеологізми стану української мови з компонентом на позначення неживої природи, нараховуючи 304 вирази (61,17% українських ПФО), кількісно перевершують ПФО дії, що, можливо, пояснюється тим, що в уявленні українців об'єкти неживої природи, такі як гори, камінь, берег, земля та інші, сприймаються як щось стале, незмінне. Вода, натомість, виступає як символ мінливості, змін, рушійної сили, тому, наприклад, у виразі укр. *пливти, куди вода несе* 'пасивно підкорятися обставинам' актуалізується значення пасивності, відсутності зусиль з боку позначуваного об'єкта. Натомість ПФО стану англійської мови є менш численними (43,91%) у порівнянні з ПФО дії [2].

За результатами аналізу фразеологізмів стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах було виявлено такі види як ПФО на позначення характеристики (4.1), ПФО на позначення психо-емоційного стану (4.2), ПФО на позначення буття (життя та смерті) (4.3), ПФО на позначення фізіологічного стану (4.4), ПФО на позначення фізичного стану (4.5), ПФО на позначення відношення (4.6), ПФО на позначення звучання (4.7) ПФО на позначення природних явищ (4.8) та ПФО на позначення сприйняття (4.9).

4.1 Найпродуктивнішою групою в обох аналізованих є мовах ПФО на позначення характеристики, які позначають певні властивості об'єкта, переважно людини. Група налічує 200 фразеологізмів, тобто 60,97% ПФО стану англійської мови та 123 українських ПФО стану, що становить 40,46% аналізованих ПФО. Фразеологізми цієї групи вказують на певні ознаки чи спосіб дій особи чи осіб, які переважно засуджується мовцем. Прикладами таких ФО можуть слугувати: англ. *go with the stream* 'підкорятися більшості', укр. *ні до холодної води не братися* 'нічим не займатися', *сидіти каменем* 'перебувати в нерухомому положенні', *проспати царство небесне* 'утратити, прогавити щось важливе, не

скористатися якоюсь можливістю'. Можна припустити, що у таких висловах представлені уявлення носіїв мовлення про властивості певних об'єктів навколишнього середовища, що метафорично переноситься на людей, або ситуації. Єдиними еквівалентними фразеологізмами аналізованої групи є вирази англ. *have a heart of stone* та укр. *мати камінне серце*, а також *мати кам'яне серце* 'бути жорстоким, нечуйним'. Камінь представляється еталоном непіддатливості, стійкості, чогось вічного та незмінного, на що неможливо вплинути, зокрема благаннями та слізьми.

Люди, яким щастить, по-різному описуються в аналізованих мовах: укр. *спіймати золоту рибку* 'бути везучим', а в англійській мові: англ. *be born under a lucky star* 'бути везучим' (досл. – «народитися під щасливою зіркою»). Таким чином, в українській мові золота рибка, яка виконує бажання щасливчика, якому вдалося її впіймати, є еталоном щасливого випадку. Англійці схильні характеризувати щасливчиків, як людей, народжених в певний щасливий час, можливо під впливом астрологічних пророцтв.

Іншими прикладами ПФО на позначення характеристики є такі вирази: англ. *be born with a silver spoon in one's mouth* 'народитися в заможній сім'ї', *be dead in the water* 'бути невдалим, нереалістичним, хибним від самого початку', *be crystal clear* 'бути прозорим', *cost the earth* 'коштувати дуже дорого', *fit like lead* 'повністю пасувати, підходити' (досл. – «пасувати як свинець»), по аналогії зі свинцевою кулею, що цілком відповідає рані, яку спричинила), укр. *брати гору* 'виявлятися сильнішим у своєму вияві від кого', *всі кози в золоті* 'все здається, сприймається кращим, ніж є в дійсності', *мати під собою ґрунт* 'бути обумовленим чимось, пояснюватися', *впасти з (ясного) неба* 'діставатися кому-небудь дуже легко, без труднощів'.

4.2 ПФО на позначення психо-емоційного стану характеризують виключно осіб, чий стан у певний момент пояснюється за допомогою слів на позначення неживої природи. Переважна більшість фразеологізмів аналізованої групи вказують на негативні емоції та переживання: англ. *be (all) at sea* 'бути збентеженим', *cloud up* 'ставати дуже сумним' (досл. – «захмарюватися»), ніби небо, що вкрите хмарами, має заплакати), *moon about someone or something* 'горювати за кимось чи чимось', *run out of gas* 'втрачати ентузіазм, бути втомленим', *eat dirt* 'страждати від приниження', *be in hot water* 'бути у ситуації, коли особу сильно критикують чи сварять', *carry coals* 'бути приниженим', укр. *нема промитої води* 'хто-небудь

заснає багато неприємного', *тумою туманіти* 'бути в дуже похмурому, пригніченому настрої.', *перетліти на вугіль* 'намучитися, знемогтися від тяжких думок, неспокою, хвилювання', *засівати землю слізьми* 'переживати нестатки, злидні, горе', *аж у землю вкинути* 'дуже розхвилюватися', *кров крижаніє у жилах* 'кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно'. Вибір фразеологізмів з компонентом на позначення неживої природи можна було б пояснити тим, що страждання людина переживає болісно, тому має потребу висловити власні почуття, пояснити їх, описати, послуговуючись добре образами. Оскільки об'єкти неживої природи в та їх якості добре відомі мовцям, видається логічним їх використання у важкі моменти для людини.

4.3 ПФО на позначення буття (життя та смерті) вказують на спосіб життя чи смерті людей. Українські фразеологізми кількісно значно переважають англійські вирази (48 українських ФО, що складає 15,79% ПФО стану української мови та 27 англійських фразеологізмів, які становлять 8,23% ПФО стану англійської мови), що може пояснюватися схильністю українців зосереджуватися на стражданнях та негативних сферах життя.

Спосіб життя людей актуалізується такими висловами як: англ. *live off the fat of the land* 'жити, маючи достатні, навіть надмірні ресурси', *piss on ice* 'жити в багатстві', укр. *битися як риба об лід* 'жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні', *купатися в золоті* 'жити в багатстві, щасливо, мати всього вдоволь', *по землі ходити* 'бути живим, жити', *впасти в безодню* 'потрапляти в дуже скрутне становище.', *небо коптити* 'жити бездіяльно, безцільно, без користі для людей', *перебиватися з хліба на воду* 'жити дуже бідно', *топтати землю* 'бути живим, жити'.

4.4 ПФО на позначення фізіологічного стану вказують на певні процеси, що відбуваються в організмі людини. Відмінність у кількісному складі цієї групи на користь англійських висловів (25 англійських ФО, що складають 7,62% ПФО стану та лише 9 українських виразів 2,96% ПФО стану) може пояснюватися тим, що українські словники не включають у домен фразеології вислови, які позначають такі фізіологічні процеси як блювання, дефекації, тяжкого алкогольного сп'яніння та сексуального збудження. Англійські науковці фіксують такі вирази в словниках, іноді додаючи позначку «неформально», наприклад: англ. *air one's paunch* 'блювати', *smell to high heaven* 'дуже смердіти', *have a tin ear* 'бути повністю глухим', *get the air* 'бути дуже п'яним', *make*

water ‘мочитися’, *call the hogs to the hill* ‘хропіти’, *space out* ‘відчувати запаморочення’ та інші.

4.5 ПФО на позначення фізичного стану здебільшого характеризують предмети, вказуючи на їх певний стан. У цій групі переважають українські фразеологізми (26 українських та 7 англійських виразів), що може свідчити про те, що англійці більш схильні характеризувати людей за допомогою ФО з компонентом на позначення неживої природи, ніж неживі предмети. Наприклад: англ. *take up space* ‘займати місце’, укр. *як пилом припасти* ‘потемніти, набувати сірого кольору’, *злітати в повітря* ‘вибухати’, *тонути в тумані* ‘ставати невиразним, нечітким у пам’яті і забуватися’.

Для обох лінгвоспільнот притаманно асоціювати невикористані речі, як такі, що припадають пилом: англ. *collect dust* ‘не використовуватися’ (досл. «збирати пил») та укр. *пилом припадати* ‘не використовуватися’.

4.6 ПФО на позначення відношення вказують на ставлення однієї людини до іншої, наприклад: *think the sun shines out (someone's) backside* ‘думати, що хтось кращий чи важливіший, ніж інші’, *worship the rising sun* ‘захоплюватися людиною, яка отримала владу’, *think so hung the moon and stars* ‘вважати когось ідеальним’. Таким чином для створення образу важливої людини використовуються компоненти, які знаходяться на небосхилі, тобто сонце, зірки, місяць, метафорично називаючи людину сонцем, або вказуючи на безпосередню взаємодію між особою та небесними тілами.

У результаті аналізу був виявлений лише один фразеологізм української мови, який вказує на ставлення до людини, що має вище соціальне становище: укр. *бити лобом об землю* ‘схилитися перед кимось’. Решта висловів указують на різні відношення, такі як дружнє ставлення до інших, наприклад: укр. *ділити хліб і сіль* ‘бути з ким-небудь у дружніх стосунках; товаришувати’, *лід почав танути* ‘налагоджуються хороші, теплі стосунки’. Образи, негативне ставлення асоціюється в українців з каменем, можливо, як символом зброї, що може бути націленою на іншого. Наприклад: укр. *каменяка за пазухою лежить* ‘хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, невідвертий’, *тримати камінь за пазухою* ‘бути готовим зробити прикрість комусь’.

4.7 ПФО на позначення звучання є однією з малопродуктивних груп аналізованих фразеологізмів, представлена одним ФО англійської мови (0,3% ПФО стану) та двома виразами української мови, а саме: англ. *make the welkin ring* ‘звучати

дуже голосно’, укр. *різати/розрізати повітря* ‘різко лунати (про звуки)’ та *рвати повітря* ‘гучно лунати (про звуки)’. В англійській мові різкий звук асоціюється зі дзвоном, у той час як в українській звук актуалізується завдяки дієсловам «рвати» та «різати», оскільки такі дії можуть викликати певні звуки. Місце звучання в обох мовах є досить спорідненим: в англійській мові це небеса, а в українській повітря, адже передача звука можлива саме у повітрі.

4.8 ПФО на позначення природних явищ також є малопродуктивними. В обох аналізованих мовах подібними є актуалізація дощу: англ. *the heavens opened* ‘раптово розпочався сильним дощ’ (досл. «небо відкрилося») та *небо розверзається* ‘починаються сильні опади’. У цих виразах виявляється уявлення про небо як певне вмістище опадів, яке може відкритися, спричиняючи зливи. Іншим висловом цієї групи є укр. *займається на зорю* ‘починає розвиднятися, світати’.

4.9 Єдиною аломорфною групою ПФО стану є група ПФО на позначення сприйняття, яка притаманна лише англійській мові. Ці фразеологізми позначають перцептивні стани осіб, а саме: англ. *see stars* ‘бачити спалахи світла, особливо у результаті удару по голові’ та *take to something like a duck to water* ‘сприймати щось природно, сприймати дуже легко’.

Кількісне співвідношення ПФО стану в українській та в англійській мовах представлено у Таблиці 1.

Як видно з таблиці, більшість груп фразеологізмів стану з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах є ізоморфними. Значна кількість аналізованих висловів характеризують стан особи, а саме характерні риси, поведінку та емоційний стан. Це можна було б пояснити антропоцентричністю мовців, які застосовують об’єкти неживої природи для позначення саме людей, а не неживих предметів. В українській мові ПФО на позначення психо-емоційного стану людини, що, можливо є продуктивнішими, порівняно з англійськими висловами, що, можливо, пояснюється намаганням мовця описати власні вчинки та емоції, або певної особи, що сприятиме правильній інтерпретації подій адресатом.

Досить невисока продуктивність фразеологізмів на позначення фізіологічного стану в українській мові (4.4) може свідчити про табуїзованість певних тем в українському суспільстві, натомість теми сп’яніння, випорожнення та блювання відображаються у фразеологічних словниках англійської мови.

**Процесуальні фразеологізми стану з компонентом на позначення неживої природи
в англійській та українській мовах**

№	Вид ПФО стану	Англ. мова	Укр. мова
4.1	ПФО на позначення характеристики	200 (60,97%)	123 (40,46%)
4.2	ПФО на позначення психо-емоційного стану	56 (17,07%)	84 (27,63%)
4.3	ПФО на позначення буття (життя та смерті)	27 (8,23%)	48 (15,79%)
4.4	ПФО на позначення фізіологічного стану	25 (7,63%)	9 (2,96%)
4.5	ПФО на позначення фізичного стану	7 (2,14%)	26 (8,55%)
4.6	ПФО на позначення відношення	9 (2,75%)	10 (3,29%)
4.7	ПФО на позначення звучання	1 (0,3%)	2 (0,66%)
4.8	ПФО на позначення природних явищ	1 (0,3%)	2 (0,66%)
4.9	ПФО на позначення сприйняття	2 (0,61%)	–
	Разом	328 (100%)	304 (100%)

Оскільки фразеологізми є висловами вторинної номінації, які представляють певні явища та об'єкти у метафоричному значенні, видається закономірним низька продуктивність явищ природи, що позначаються за допомогою компонентів на позначення неживої природи.

Єдина аломорфна група ПФО стану англійської мови вказує на перцептивні процеси осіб.

Можна припустити, що процеси відчуттів не асоціюються в українців з об'єктами неживої природи, тому подібні компоненти не представлені у фразеологізмах на позначення перцепції.

Перспективними є дослідження семантичного значення фразеологізмів з певним компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Процесуальні фразеологізми у творах Марії Матіос. Література та культура Полісся. *Збірник наукових праць. Серія "Філологічні науки"*. Ніжин, 2018. № 10. С. 222–231.
2. Запыхляк І. М. Процесуальні фразеологізми дії з компонентом на позначення неживої природи в англійській та українській мовах. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2022. Вип. 23. Том 1. С. 217–222.
3. Ігнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах : дис ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17. Вінниця, 2018. 257 с.
4. Тарануха Т. В. Семантика та структура дієслівних фразеологічних одиниць на позначення рис характеру людини в українській та німецькій мовах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2022. № 55. С. 90–92.
5. Троцюк А. М. Структурно-семантичні особливості дієслівних фразеологічних одиниць із соматичним компонентом "hand". *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Луцьк, 2010. Вип №9. С. 396–399.
6. Дишлева Г. В. Особливості семантики ті функціонування дієслів стану в англійській мові. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов*. Київ, 2014. Вип. 11. С. 49–53.
7. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.